

Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”
Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről.

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 244 oldal.

Az „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” a rendszeresen publikáló történészek egyik legfiatalabbikának, az 1982-es születésű és immáron évek óta figyelemreméltóan termékeny Demmel Józsefnek első önálló tanulmánykötete. Bár a kötetben szereplő írások jellemzően sajátos problémakörök és részművek megértéséhez visznek közelebb, szerzőjük pedig ritkán tesz kísérletet a bemutatott történelmi ismeretek összehasonlító jellegű elemzésére vagy általános következtetések levonására, a néhány oldalnyi előszó, a „Mi a (szlovák) történelem?” című elméleti bevezető, és a kilenc gondosan kidolgozott empirikus tanulmány így is koherens történelmi látásmódra vall.¹ Az első pillantásra szerteágazó esettanulmányok között ugyanis jelentős tematikai és módszertani összefüggéseket fedezhetünk fel, és az egyes tanulmányok intenciói is erőteljesen harmonizálnak. Recenzióink a kötet tükrében kirajzolódó kutatói profil vázolására vállalkozik.

Az írások többségének fókuszában néhány tucat szlovák értelmiségi, a szlovák nemzeti mozgalom sajátosságai² és 19. századi hányatott sorsa,³ valamint (általánosabban) egy különválás folyamata, a magyar–szlovák viszonyrendszer átalakulása áll (9.).⁴ Az alcímben (*Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*) használt kifejezéseknek külön is érdemes figyelmet szentelnünk: a kötet lapjain magától értetődően, mégis némileg szokatlan módon *Magyarország szlovák történelme* kerül elemzésre. Míg a magyar történetírás a szlovákság történetére rendszerint kevés figyelmet fordít, a szlovák történészek tevékenysége pedig gyakran a magyarországi keret vázolásában hagy komoly kívánnivalókat, Demmel mindkét, idővel különvált oldal részizgazságainak

¹ Érthetetlen módon a tartalomjegyzék tíz tanulmányt jelöl, az egyik tanulmány alcíméhez külön is hozzárendelve a tanulmány kezdő oldalszámát.

² A szlovák nemzeti mozgalom esetében szokatlanul hosszú időn át egy kulturális, nyelvi alapú összefogásról van szó, amely az utólagos visszatekintések során átpolitizálódott. Demmel rámutat és több helyen illusztrálja, hogy a szlovák nemzeti mozgalommal kapcsolatban a felekezeti (evangélikus és katolikus) dimenziót sem szabad figyelmen kívül hagyni – nem szólva az egyházi személyek komoly szerepvállalásáról.

³ Ebből a szempontból kiemelendő a „Tisza Kálmán és a szlovákok, avagy egy szóváltás anatómiája” című tanulmány, amely „testközelből” mutatja meg Tisza szlováksághoz való viszonyát, akárcsak a kor szlovák politikáját és annak változásait (132.). E szóváltás és leírásainak módjából kikövetkeztethető mentális világok remekül illusztrálják, hogy ekkorra már elvi esély sem volt e két fél megegyezésére (146.).

⁴ Közismert, hogy a magyar–szlovák viszony azért is sajátos, mivel a magyar–szerb vagy a magyar–román ellentét esetében a történelmileg vita tárgyát képező területek és népességek mindkét nemzet számára csak részek voltak, a magyar–szlovák viszonyban e konfliktus területi vonatkozása az utóbbi nemzeti projekt számára az egészet jelentette. Másrészt (éppen emiatt) a különválási folyamatot akár illegitim kiválási tervként is fel lehetett fogni.

meglétét és legitimitását elismeri, bár rendszerint kritikusan viszonyul hozzájuk.⁵ A nemzeti szemszögű részigazságok abszolutizálásának szigorú kerülése jellemzi történelmi gyakorlatát, miközben nem feltétlenül a két részigazság közötti félúton keresi a megoldást: a kötet több pontján is említi, hogy adott esetben lehet egyidejűleg mindkét fél „hajthatatlanul a saját narratívájának foglya.”⁶ Úgy tűnik, néha nehéz különbséget tenni az eltérő igazságok összecsapásának klasszikus tragédiai esete és a kölcsönös nem értés vígjátéki formulája között...

Demmel úgy kívánja megragadni e (világlátás és talán vérmérséklet szerint tragikusnak vagy komikusnak ható) probléma lényegét, hogy „a történezműviták konfliktusgócait mégis elkerülje” (21.). Meglátása szerint a nagy nemzeti narratívák *mellett* lehet párbeszédképesebb diskurzust kezdeményezni (10.).⁷ Demmel azt ajánlja, hogy a folyamatos kompromisszumok helyett kész alternatívával álljanak elő az ilyesfajta párbeszédben érdekelt történészek, azaz véleménye szerint elsősorban nem egyeztetgetésekre van szükség, hanem közös szövegüniverzum létrehozásával kellene próbálkoznia (18.). Felvethető, hogy az ellenérdekeltségektől és mostanság rendszeresnek mondható politikai és szimbolikus konfliktusoktól függetlenül kibontakozófélben lévő és remélhetőleg hamarosan tovább bővülő magyar–szlovák szövegtörzset miként viszonyul majd egyéb, hasonló módon kialakuló (két nemzet történezművitáinak együttműködésére épülő vagy akár más alapú) projektekhez? Megfontolást igényel, hogy mi az a szint, illetve területi egység, ahol ilyen újfajta megközelítések megfelelően alkalmazhatóak, és ahonnan már nem ajánlatos se tágítani, se szűkíteni a látószöveget? Lehetőségekben éppenséggel nincs hiány: Demmel vizsgálja az egyének⁸ és az egyesületek szintjét,⁹ egyes településeket és kisebb multietnikus régiókat is,¹⁰ de felvetődhet

⁵ Talán nem érdektelen, hogy a szlovák történészek közül rendszeresen és elismerően hivatkozik Roman Holecra és Ľubomír Liptákra.

⁶ Az igazság két féligazság közötti keresésének alighanem legnagyobb magyar klasszikusa Bibó István, akinek legismertebb dolgozatai, például a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* is, határozottan erre a közzétételre tesznek kísérletet. Demmel Bibót kötetének első oldalán egyetértően idézi (9.), de e szempontból gyakorlatuk eltér. Demmelnél az empátia sikere megközelítésbeli váltást (és így részben új témákat) is feltételez. Ugyanakkor egy ponton Demmel saját nemzeti hovatartozását és ennek kutatott témája szempontjából meglévő (potenciális) előnyeit is kiemeli, amikor a következőket írja: „Véleményem szerint egy konfliktusokkal terhelt időszokról az akkor éppen az állami hatalom birtokában lévő nemzet történésze alkothat mindkét fél számára érvényes múltmagyarázatot” (10.).

⁷ A könyv több pontján is utal a szerző a nemzeti narratívák egyik problémás jellegzetességére, mégpedig arra, hogy elsősorban nem nemzeti összeütközéseket is hajlamosak nemzeti konfliktusokként bemutatni – ráadásul egymást kizáró módon. A párbeszéd érdekében ilyen esetekben kifejezetten ajánlatos lehet megkerülésük.

⁸ Lásd az „1848 és a szlovákok” című tanulmányt, amely négy kortárs eltérő döntéseit mutatja be, a helyzet és az identitás képlekenységére világítva rá (88.).

⁹ Ez esetben olyan kuriózumként ható tényekre derül fény, mint például az eperjesi kollégium két, magyar és szlovák önképzőköre, amelyek „nemcsak konfliktusok nélkül működtek párhuzamosan, hanem ráadásul tagságuk is vegyes volt” (44.).

¹⁰ Trencsén megye sokszor kerül szóba, hiszen az „Egy szlovák képviselőjelölt 1848-ban” és a »Virágzó« nemzetiségi béke» című fejezet is Trencsén megye történelmének releváns aspektusaival foglalkozik. Bár e fókusz esetében a multietnikusság kritériuma csak mérsékelt

még a Kárpát-medence, esetleg a Habsburg Birodalom egykori területei és népei, vagy akár Európa, mint gyakran emlegetett, de összetettségében kiegyensúlyozottnan oly ritkán elemzett történeti egység – e szintek vizsgálata a történeti együttműködés különböző méretű lehetőségét és eltérő minőségű készségeit igényli.

Visszatérve Demmel József történeti profiljához, ő a nagy nemzeti narratívák párbeszéd-képtelenségének alternatíváját nem pusztán felveti, hanem számára a megegyezés célja megközelítésbeli váltást is feltételez. Az írások megközelítésmódja tágan véve társadalomtörténeti: Demmel elsősorban mentalitás-történeti ambíciójú, mikrotörténeti mélységű, a hétköznapok világára fókuszáló kutatások általi „korrektívákat” nyújt. A szerző e társadalomtörténeti keretben olykor politikátörténetileg is jelentős események (szükségszerűen mégoly részleges) rekonstrukciójára, valamint irodalomtörténeti különlegességek új szempontú, irodalomszociológiai és társadalomtörténeti kontextualizálására is sort kerít.

Előbbire példa a magyar oldalon Demmel által „elfelejtettnek” titulált, határozottan aszimmetrikus recepciójú 1907-es csernovai sortűz. A csernovai eseményekkel (és azok fogadtatásával) kapcsolatosan fontos észben tartani, hogy ez esetben egy „meg nem történt véres nemzetiségi konfliktus” terhelte meg feleslegesen a magyar–szlovák viszonyt (191.). Demmel írásából kiderül továbbá, hogy míg a konfliktus gyökerei valóban „jórészt nemzetiségi ellentétekből fakadtak” (208.), hiszen az események keretét az antidemokratikus állami eszközöket felhasználó erőszakos asszimiláció adta, nincs lehetőségünk kiugró egy személyi felelőst találni (210.). A felvonultatott szerteágazó szakismeretek illusztrációjaként megemlíthetjük, hogy e tanulmány technikatörténeti, a csendörök új fegyvereit és töltényeit elemző fejtegetéseket is tartalmaz (204–207.). Utóbbira, az irodalomtörténeti válaszadás gondos társadalomtörténeti beágyazására példa Komjáthy Jenő egy kevésbé ismert, szokatlan hangnemű, tartalmilag sovíniszta és meglehetősen kifinomulatlan szlovákképéről árulkodó versének, az Akasszátok föl a pánszlávokat! Petőfi-parafrazisnak szentelt tanulmány.¹¹ E vers egyrészt a szlovák nemzeti mozgalmat az orosz birodalmi pánszláv politikával összemosó, a kortárs magyar közegben elterjedt elképzelést illusztrálja (147.), másrészt születésének sajátos regionális kontextusa (Szenic, Nyitra megye) és időpontja (Hurban halála utáni, az emlékével kapcsolatos viták ideje) is releváns elemzői szemponttá válik (150.).

Milyen további konkrét kérdések elemzésére kerül sor az *Egész Szlovákia elfért egy tutajon...* tanulmányaiban és milyen eredménnyel járja őket körül a szerző? Mindössze ízelítőül említhetjük, hogy a kötet első tanulmányában egy, az 1840-es években Pest-Budán tanuló szlovák öntudatú értelmiségi, Ján Gero-

---

alkalmazható, hiszen egyedül e megyében volt még 1910-ben is 90% fölött a szlovákok aránya (121–122.), bár a magyarok száma az 1850-beli 687-hez képest jelentősen megnőtt, azaz Demmel e tanulmányokban a legszlovákabb, nem pedig valamelyik „kevertebb” megyével foglalkozik. Egyéni településként (a Komjáthy-tanulmány részeként) például Szenic kerül bemutatásra (152–155.).

¹¹ Az irodalomtörténet és társadalomtörténet keresztvezetésének értékes példái találhatóak Szilágyi Márton, *Határpontok* (Ráció, Budapest, 2007.) című kötetében is.

metta változó (lineárisan erősödő) szlovák önképéről és (negatív sztereotípiákra épülő) magyarsággképéről olvashatunk, valamint a kettő összefüggéséről, mégpedig magánleveleinek tanúsága alapján (25.). E tanulmány során a helyi szláv diákok kezdeményezéseinek és Gerometta családtörténetének bemutatása szolgál keretként az alany képzetvilágát, korabeli gondolkozásának mechanizmusait vizsgáló új elemzéshez.¹² A gyakran emlegetett, de ritkán elemzett *Tatrín* egyesület bemutatása a szlovák nemzeti mozgalom 1840-es évekbeli történetének feltérképezéséhez járul hozzá (41.). A *Tatrín* (nem teljesen egyértelműen meghatározható) tagsága dominánsan evangélikus volt, olyannyira, hogy a kívülállók, a döntéshozók is hajlamosak voltak evangélikus szervezetként kezelni. Bázisa jelentős mértékben diáktársaságokból nőtt ki, területi elterjedtsége sporadikusnak volt nevezhető, központjai pedig leginkább kisebb mezővárosok voltak. Mint Demmel írásából megtudjuk, a *Tatrín* tevékenysége könyvkiadásra és tanuló fiatalok támogatására koncentrált. Tagjainak a szlovák nyelv kanonizálásának konkrét kérdéseiben nem volt könnyű egyezsége jutnia (61.), sőt a problémamentes (interkonfesszionális és különböző társadalmi rétegeket involváló) érdekegyesítés képe ezen egyesülettel kapcsolatban általában sem valószínűsíthető (65.).

Összefoglalva, a kötetben kibontakozó történelmi megközelítésben különösen fontossá válik az egyéni életutak összetettsége és a történelmi szereplők döntési opcióinak komolyan vétele, ahonnan már csak egy kis lépés a nagy nemzeti narratívák és a történelemmel kapcsolatos, politikailag motivált nézetek megalapozottságának forrás alapú megkérdőjelezése. Az újonnan feldolgozott anyagok értő bemutatásának egyik alapcélja a párhuzamos történelmek „találkoztatása”,¹³ az „empátia tudományának”¹⁴ gyakorlása, a nacionalista előítéletektől és sémáktól mentes, bizalomébresztő történelmi érdeklődés kifejezése. Az empátia és a bizalom tudományos értékére és jelentőségükre e kötet bizonyosságul szolgál. Hiányérzetet mindössze talán a nacionalizmus izgalmas szakirodalmának elhanyagolása (gondolunk itt Benedict Anderson, Ernest Gellner vagy Anthony D. Smith témabeli klasszikus megközelítéseire) ébreszthet az olvasóban, illetve az, hogy elmarad a szlovák nemzeti mozgalom 19. századi sajátos helyzetének és jellemzőinek összehasonlító alapú elemzése, szélesebb európai kontextusban való elhelyezése.¹⁵

Laczó Ferenc

¹² E szlovák identitású, (nevükből is adódóan) olasz származású család tagjai több tanulmányban is feltűnnek. Többen közülük elemzésre érdemes, bár nem központi szerepet játszottak a század szlovák mozgalmában.

¹³ Megjegyzendő, hogy Demmel József szerkesztette a *Sic Itur ad Astra* folyóirat „Párhuzamos történelmek találkozásai. Szlovák–magyar kapcsolatok” című tematikus számát (2006. 3–4).

¹⁴ Demmel József a *Kommentár* 2006/4. számában közölt recenziót Kiss Gy. Csaba *A haza mint kert* című kötetéről „Az empátia tudománya” címmel – maga a kifejezés a recenzált szerzőtől származik.

¹⁵ Ehhez például a szófiai *Center for Advanced Study* keretében összeállított és a CEU Press által kiadott angol nyelvű, kollektív identitás diskurzusokat feltérképező szöveggyűjtemények szolgálhatnak remek kiindulópontul.